

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Редакційна рада

Голова ради — В.М. ЛИТВИН

Члени ради: В.М. ГЕЄЦЬ, Л.В. ГУБЕРСЬКИЙ, І.М. ДЗЮБА,
М.Г. ЖУЛИНСЬКИЙ, С.В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ, Ю.А. ЛЕВЕНЕЦЬ,
О.С. ОНИЩЕНКО, Ю.М. ПАХОМОВ, С.І. ПИРОЖКОВ,
М.В. ПОПОВИЧ, В.А. СМОЛІЙ, Ю.С. ШЕМШУЧЕНКО

Редакційна колегія

Голова колегії — В.А. СМОЛІЙ

Члени колегії: Г.В. БОРЯК (заступник голови колегії),
В.Ф. ВЕРСТЮК, С.В. ВІДНЯНСЬКИЙ, В.О. ГОРБИК,
В.М. ДАНИЛЕНКО, М.Ф. ДМИТРІЄНКО, Я.Д. ІСАЄВИЧ,
Г.В. КАСЬЯНОВ, С.В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ (заступник голови колегії),
О.Є. ЛИСЕНКО, В.М. ЛИТВИН, Ю.А. ПІНЧУК, О.П. РЕЄНТ,
О.С. РУБЛЬОВ (відповідальний секретар), П.С. СОХАНЬ,
П.П. ТОЛОЧКО, П.Т. ТРОНЬКО, О.А. УДОД

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА»

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

6

ТОМ

Ла – Мі

Керчі, Меморіальний комплекс жертвам фашизму (1980) в с. Кортелісі Ратнівського р-ну Волин. обл., «Савур-могила» (1967, реконструйована 1975) у м. Сніжне, Пагорб Слави (1945—57) у Львові, Меморіальний комплекс на честь воїнів Пд.-Зх. фронту (1976) в урочищі Шумейкове поблизу м. Лохвиця, Корсунь-Шевченківський меморіальний комплекс (1977; див. *Корсунь-Шевченківський національний історико-культурний заповідник*) та ін.

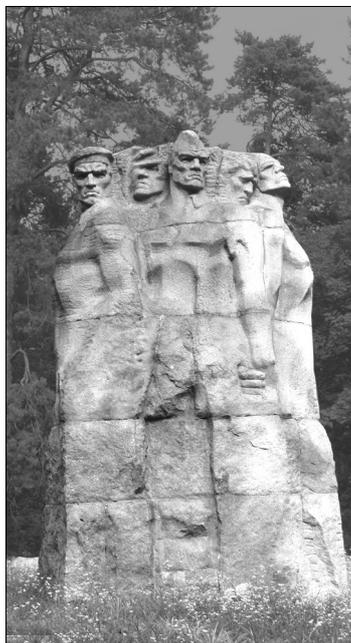
З проголошенням держ. незалежності в Україні відбулися процеси сусп. переосмислення подій минулого. Розпочато увічнення пам'яті жертв комуніст. терору та політ. репресій, штучних голодоморів, споруджуються меморіали борцям за волю України. Серед перших меморіальних комплексів, що створені з цією метою, — Держ. історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили» (1994; з 2006 — національний) у Биківні (околиця Києва) та Меморіал жертвам сталінських репресій (1939—41) «Дем'янів лаз» в Івано-Франківську (1992—99). Споруджені також Меморіальний комплекс жертв НКВД 1941 (2006—07) та Меморіал воїнів УГА (1990—91) на Янівському цвинтарі у Львові, Меморіальний комплекс «Пам'яті Героїв Крут» (1990, 2006—08) поблизу ст. Крути на Чернігівщині (див. *Крути, бій 1918*), Меморіал «Трагічні жнива» в с. Хоружівка Недригайлівського р-ну Сум. обл. (2007), Меморіальний комплекс пам'яті жертв Батуриної трагедії в м. Батурин (2008) та ін. Під час вшанування пам'яті 75-ї річниці голодомору 1932—1933 років в УСРР у Києві відкрито загальноукр. Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні (2008).

Літ.: В памяти народной. К., 1985; Мемориальные ансамбли в городах-героях. М., 1985; Памятники истории и культуры Украинской ССР: каталог-справочник. К., 1987; *Кот С.І.* Збереження пам'яток історії та культури в Українській РСР у роки Великої вітчизняної війни. В кн.: Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР, ч. 3. К., 1989; *Тронько П.Т., Войналович В.А.* Увічнена історія України. К., 1992.

С.І. Кот.

МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС НА ЧЕСТЬ ЗАГІБЛИХ РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ У ДАРНИЦЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ТАБОРІ в м. Київ. Відкритий 1968 в Дарницькому лісі на місці, де був розташований гітлерівський *Дарницький табір військовополонених*. Після визволення Києва в листопаді 1943 на околиці міста, у Дарниці, встановлені місця розташування двох відділень концтабору для полонених командирів і рядового складу Червоної армії (див. *Радянська армія*). Дарницький табір існував з перших днів окупації Києва до літа 1943, у червні 1943 переведений до *Бердичева*. Табір займав площу бл. 1,5—1,0 км, його територія була обнесена огорожею з колючого дроту в 3—4 ряди заввишки 3,5 м та поділена на окремі сектори. Надзвичайна держ. комісія із встановлення та розслідування злочинів німецько-фашист. загарбників у грудні 1943 обстежила територію обох відділень Дарницького концтабору. Були виявлені місця масових поховань в'язнів і встановлено, що під час окупації міста тут було знищено 68 тис. осіб, переважну більшість з яких становили військовополонені.

Ландшафтно-скульптурний комплекс складається з гранітної

Пам'ятник замордованим у 1941—1943 роках у Дарницькому концтаборі радянським воїнам.

стели з написом: «Тут в 1941—1943 роках у фашистському таборі смерті закатовано 68 тисяч радянських воїнів. Вони віддали своє життя за тебе, за свободу Радянської Вітчизни. Пам'ятай, якою ціною здобуто мир»; частини огорожі з колючим дротом, яка відіграє роль документально-істор. свідчення, і гранітних плит уздовж брукуваної доріжки, які символізують поховання. На одній з кам'яних брил біля стежки, якою вели на страту військовополонених, напис: «Остання стежка закатованих. Знесилені, голодні, закривавлені, вони йшли цією стежкою на розстріл, несучи в серцях ненависть до ворогів і віру в нашу перемогу». В центрі меморіалу загиблим рад. військовополоненим — скульптурна п'ятифігурна композиція з монолітних блоків рожевого граніту, встановлена на невисокому земляному пагорбі. Біля підніжжя — пласка гранітна плита-надгробок. Монолітна група солдатів і моряків немов виростає з кам'яних брил. Композиція експресивно виразна, деталі промовисті, образи гранично узагальнені. Застосовано пластичний прийом зіставлення різних фактур каменя — грубої поверхні брил у нижній частині пам'ятника та шорсткості поверхонь постатей. Композиція органічно поєднана з природним оточенням. Автори — скульп. В.Зноба, архітектори О.Малиновський і Ю.Москальцов.

Літ.: Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945: Сборник документов. К., 1963; Преступные цели — преступные средства: документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1942—1944 гг.). М., 1968; Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941—1944). К., 2000; Звід пам'яток історії та культури України: Київ, кн. 1, ч. 2. К., 2004.

Г.Г. Денисенко.

МЕМУАРИ (франц. *mémoires*, від лат. *memoria* — пам'ять) — 1) систематичні чи фрагментарні записи особистості про події минулого, в яких вона брала участь чи була очевидцем, що зазвичай супроводжуються їхньою хронологічною фіксацією; 2) літ. твір у формі спогадів про минувшину; 3) архаїчна назва наук. праць чи записок ученого т-ва; 4) вид

письмових джерел історичних особового походження. (Див. *Мемуаристика*.)

У типо-видовому плані немає чітких критеріїв, які виокремлюють М. з-поміж ін. джерел особового походження. До М. традиційно відносять записки, записники, діаріюші, автобіографії, подорожні нотатки, криптомемуари (уривки зі споминів в ін. джерелах), чернеткові нотки, стенографічні й літ. записи, спогади-анкети, а також певною мірою мемуарну та автобіографічну белетристику, наприклад, роман-щоденник, автобіографічна повість, родинна хроніка тощо. Приміром, автобіографічний роман В. Сосюри «Третя рота». Проте, дискусії стосовно належності певних джерел (автобіографій, щоденників, подорожніх описів та ін.) до М. тривають в історичній науці й досі. Деякі вчені відносять до М. і приватний епістолярій.

Вважають, що перші твори типу М. з'явилися в античні часи. Зокрема, класичним взірцем таких творів є «Анабасис» Ксенофонта та «Записки про Галльську війну» Гая Юлія Цезаря. Однак, іноді побутують думки і про більш пізні походження творів з елементами М., зокрема, припускають, що вони з'явилися ще в Стародавньому Єгипті та д-вах Стародавнього Сходу. Втім, формування М., власне, як літ. жанру, пов'язано із зростаючою самосвідомістю істор. людини та її спробами осягнути своє місце в часі й просторі. Властиво те, що цей процес розгортався зі становленням індивідуальності в к-рі, котра прагнула висловити своє «Я», організувати простір особистого досвіду та подати власну візію як безпосередніх, так і супутніх, сторонніх подій щодо автора М. Зокрема, до таких творів зараховують автобіографічну «Історію моїх поневірянь» (бл. 1136) франц. богослова П'єра Абеляра.

Мемуарна практика в більшій мірі відрефлектованому вигляді формується в добу *Відродження*, але широкого поширення М. набувають десь на зламі пізнього середньовіччя та ранньомодерних часів. В Європі одним із перших творів, які відносять до М., вважають «Спогади» франц. дипломата та хроніста Філіпа де

Комміна (1447—1511), уперше опубл. 1524. До ін. класичних взірців відносять знамениту автобіографію італ. скульптора та ювеліра Бенвенуто Челліні, написану 1558—66, проте опубл. 1728. У цій автобіографії Б. Челліні постає як сміливий та незалежний митець, повністю занурений у свою творчість на тлі епохи, сповненої придворних інтриг.

На укр. землях М., точніше твори з елементами М., відомі з середньовічних часів та ранньомодерної доби. Первісно вони представлені у вигляді окремих споминів, автобіографічні моменти та ін.), які побутують у тогочасних літописах. До найдавніших творів, в яких віднаходять елементи М., належать: спогад *Нестора* про перенесення мощів засновника *Києво-Печерської лаври* св. *Феодосія Печерського*, який вставлений до «*Повісті временних літ*» під 1091; опис подорожі в Палестину бл. 1106—08 ігумена Даниїла (див. «*Хождєніє ігумена Даниїла*», *Даниїл Паломник*); автобіографія кн. *Володимира Мономаха*, котра подана в останній частині його «*Повчання дітям*» (див. «*Повчання Володимира Мономаха*»), вміщеного в *Лаврентійському літописі* та ін.

Зазвичай у М. часів пізнього середньовіччя та ранньомодерної доби репрезентований досить типовий набір сюжетів. Передусім, це — подорожні записки різноманітних осіб (церк. ієрархів, дипломатів, військових), що мандрували в дипломатичних, церк., торг., госп. та ін. справах. Напр., подорожній опис сирійського архidiaкона *Павла Халебського* мандрівки свого батька — антіохійського патріарха Макарія III до Молдови, Валахії (див. *Волощина*), України та Росії 1653—56 (Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. М., 1875. Кн. 4; 1876. Кн. 1) чи записки бургундського рицаря й дипломата Гільбера де Ланнуа про подорож 1421 по Україні, Молдові та Криму, зокрема відвідини м. Кафа (нині м. *Фео-*

досія; Записки Одесского общества истории и древностей. Одеса, 1853. Т.3).

Поважне місце серед тогочасних М. посідають записки про воєнні події чи пригоди. Приміром, генерал-лейтенанта Акселя Гілленкрока про похід швед. короля *Карла XII* від Саксонії до *Полтави* (Военный журнал. 1844. № 6).

Та особливу цікавість становлять спомини осіб, які були безпосередніми очевидцями воєнних подій, але не брали участі у військ. діях. Наприклад, мемуарна хроніка єврейс. рабина Натана *Ганновера* — «Богдан Хмельницький: летопись еврея-современника о событиях 1648—1652 гг. в Малороссии» (Одеса, 1878), чи спогади дочки уманського коменданта Вероніки Кребс про славнозвісні події 1768 — «Уманская резня» (К., 1879)

Цікаву інформацію, іноді з перших рук, містять М. про локальні чи місц. події, пов'язані з пошестями, стихійними лихами, буд-вом громад. та культових споруд, госп. й торг. практиками, реліг. обрядами, правничими актами, становищем станів тощо.

Певні трансформації М. відбуваються протягом 18 ст., коли простежуються перші спроби авторефлексії мемуаристів щодо себе та свого твору. Насамперед, відбувається вирізнення особистої рецепції з боку автора-мемуариста, спроби осягнути своє місце серед описуваних подій та явищ, врешті-решт запропонувати певну візію або, принаймні, якесь тлумачення минувшини.

У 2-й пол. 18 — на поч. 19 ст. формуються жанрові та видові особливості М., які традиційно пов'язуються з сентименталізмом і *романтизмом* в європ. к-рі. Саме вони культивують особисті переживання, експресію, психологізм, екзотизм, ідеалістично-суб'єктивне освоєння та представлення навколишнього світу. Недаремно відомі європ. письменники, митці, прихильники жанру М. не тільки самі вели щоденники, але й досить часто нав'язували цю практику своїм уявним літ. героям.

Найпростішим різновидом М. вважають щоденник, в якому викладені події особистого життя на певному сусп. тлі або в кон-

тексті відповідних соціокультур. передумов. Прикметними особливостями щоденника, як правило, є відсутність заг. перспективи і разом синхронність записів щодо описуваних подій. Відтак домінують фрагментарні нотатки, які об'єднуються особою мемуариста, його світосприйняттям та поглядами.

Цей різновид М. досить широко представлений в укр. М. від 18 ст., хоч побутує і раніше. Напр., добре відомі щоденники *генерального підскарб'я Я.А.Марковича* (М., 1859. Т.1—2; К., 1893—97. Т. 1—3; Т. 4 — Жерела до історії України-Руси. Львів, 1913. Т. 22), *генерального хорунжого М.Ханенка* (Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. М., 1858. Кн. 1), лубенського полковника, сина гетьмана *Д.Апостола* — *П.Апостола* (Киевская старина. 1894. № 11; 1895. № 7/8) та ін.

Щоденники розрізняють за обсягом, систематичністю та регулярністю записів, а також за масштабом охоплених подій. Зокрема, виділяють особисті, ділові, подорожні щоденники тощо. Крім того, існують т. зв. підроблені або «стилізовані» М. (щоденники). Приміром, т. зв. щоденники *А.Гітлера*, опубліковані західнонім. ж. «Stern» (1983), які спричинилися до публічного скандалу та суд. процесу. Особливе місце посідають щоденники, представлені як вислід худож. вимислу мемуариста, які належать до белетризованої прози.

Переважає частина відомих щоденників написана протягом 19—20 ст. і обіймає повсякденні, літ. та сусп. практики з обсягу європ. к-ри. Наприклад, визначними пам'ятками сусп. думки та істор. джерелами 20 ст. є щоденники *В.Винниченка*, *О.Довженка*, *М.Драй-Хари*, *С.О.Єфремова*, *Остапа Вишні*, *В.Стуса*, *П.Тичини*, *В.А.Симоненка*, *У.Самчука* та ін.

Власне, спогади (мемуарна оповідь) належать до творів з більш складною структурою, ніж щоденники, позаяк містять широку ретроспективу, охоплюють значні просторово-часові межі, вирізняються більш-менш осмисленими селективними принципами добору фактографії, склад-

ною композицією, інколи спираються на певні аксіологічні (ціннісні) приписи, своєрідну систему аргументації, певне коло джерел та авторську концепцію. Категорія мемуаристів, яким властиві такі мемуарні практики, виділялася з-поміж широкого загалу сучасників підвищеним усвідомленням власного Его та загостреною рецепцією дійсності.

Появу цього типу мемуариста пов'язують з переформатуванням вертикальної соціальної структури низки країн Європи 18—19 ст., коли відбувалася руйнація традиційної станової ієрархії (див. *Стани*), перехід від станового сусп-ва до *громадянського суспільства* нац. д-ви. Відтак відбувалося залучення до жанру М. представників різноманітних станів, прошарків, верств та груп (службовці, чиновники, науковці, інтелігенція та ін.), які долучалися до кола традиційних авторів М. (урядовці, дипломати, військові, реліг. діячі, письменники, митці та ін.). До таких М. належать спогади відомих укр. політ. діячів 20 ст. *Д.Дорошенка*, *П.Скоропадського*, *П.Шелеста* та ін.

Важливим різновидом М. є автобіографія. Первісно автобіографія призначалася для довільної фіксації й передачі інформації в руслі родинної історії: від батьків до дітей тощо. Згодом автобіографія набула спеціальних або особливих функцій: виклад творчого і життєвого шляху, осн. кар'єрних віх, фахових досягнень, урядових нагород тощо. Водночас автобіографія науковця, митця, письменника містить унікальну інформацію про творчу лабораторію, мотиви, устремління, інтелектуальну атмосферу та культ. середовище праці тощо. Наприклад, неабияку цінність становлять автобіографії відомих укр. істориків *В.Антоновича*, *Д.Багалія*, *М.Грушевського*, *М.Костомарова*, *М.Максимовича* та ін.

У 20 ст. автобіографія стала неодмінною складовою службових практик, які визначили однотипність її походження, універсальність форми та способу репрезентації інформації, кінецькінцем утилітарність призначення. Приміром, побутували автобіографії-анкети, написані для енциклопедичних та довідкових

видань, за опитувальними листами різних форумів — парт. з'їздів тощо. Ці риси дають підстави деяким дослідникам розглядати службові автобіографії як різновид масових джерел.

Специфічним різновидом М. є літ. запис, себто фіксація та виклад спеціальною особою-фахівцем (письменником, журналістом, митцем, помічником або тех. працівником адм. апарату та ін.) спогадів конкретної особистості, яка була очевидцем або учасником певних подій. Своєрідним прообразом такого різновиду М. в укр. мемуаристиці 19 ст. є, приміром, «Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, села Михайловки Никиты Леонтьевича Коржа» (Одеса, 1842; Дніпропетровськ, 1991), записане ін. особою.

Іноді літ. запис є колективним продуктом творчості кількох осіб: мемуариста та фахівця, який опрацьовує робочі матеріали, чернеткові варіанти тексту і навіть допомагає згадувати певні епізоди минувшини тощо. Чимало рад. М., передусім воєнних та партизанських, репрезентовані саме у вигляді літ. запису. Наприклад, відомі спогади партизан. командира *С.Ковнака* — «От Путивля до Карпат» (К., 1962) були записані й оброблені відомим письменником *Є.Герасимовим*.

М. розрізняють за масштабом та хронологічно-просторовими межами описуваних подій, зокрема мемуари, присвячені певній події або істор. особистості (напр., біографічні М.), конкретному періодові життя мемуариста або історичному етапу, чи систематичному викладу подій і фактів упродовж усього життя автора тощо.

Крім того, виокремлюють класичні М., що мають усі ознаки відповідного жанру, звичайні тематичні формальні записи, сюжетні, чернеткові або подорожні нотатки, спомини, що спираються на анкетне опитування, спогади викладені за розповіддю ін. автора, М., підготовлені до публікації після смерті рідними та близькими мемуариста, «дитячі спогади», які з'явилися на пострад. просторі протягом 1980—90-х рр. тощо. Чільне місце посі-

дають М., що висвітлюють знакові події минувшини в послідовному викладі чи в еволюційній цілісності (т. зв. сучасні історії).

Протягом 20 ст. пластичність та динамічність жанру М. виявилися в появі та побутуванні низки їхніх специфічних різновидів і форм: «міні-спомини» — стислі М. на одну газетну колонку, призначені для періодичної преси; «нова таборова проза» — художні чи белетризовані М., присвячені в'язничному чи таборовому життю й побуту; усні розповіді; «спогади-інтерв'ю», записані на різних електронних носіях інформації тощо.

Різновид «міні-споминів» досить широко був представлений в укр. періодиці 20 ст. Низка таких М. була опублікована на сторінках газ. «Краківські вісті». Наприклад, «Перші виклади проф. М. Грушевського у Львові» І. Раківського (1945, № 31, 11 лютого).

М. класифікують також за етнонац. належністю. Зокрема, виділяють М. українські та М. іноземців про Україну.

Відповідно до різних сфер соціального буття вирізняють: суспільно-політ., громадсько-культ., дипломатичні, побутові, військ., подорожні, авантюрно-пригодницькі, мистецькі, літ., театральні, еміграційні, приватні та ін. різновиди М.

Однак, не менш важливими, змістовними й цікавими є М. з викладом повсякденних подробиць життя пересічної людини, її вражень та спостережень жахливих і переломних подій тощо. Низка таких споминів друкувалася в укр. еміграційних часописах.

Приміром, на сторінках ж. «Визвольний шлях» (1948, № 10) під криптонімом О.С. був видрукуваний уривок з М. з промовистою назвою «Я бачив пекло» про голодомор 1933 на Харківщині (див. *Голодомор 1932—1933 роки в УСРР*).

Усвідомлення неповторної цінності, яку становлять щоденникові або мемуарні записи, призвело до своєрідних культ. рухів у сучасному світі за збереження щоденників приватних осіб: «Народний архів» (РФ), «Асоціація на захист автобіогра-

фії й автобіографічної спадщини» (Франція) та ін.

Спроби систематичного збереження й видання регіонально-мемуарної спадщини, переважно з обсягу *Західної України*, здійснювалися в діаспорі. Зокрема, вони видавалися в серії «Український архів» на теренах *Наукового товариства імені Шевченка*. Приміром, були опубліковані томи, присвячені Юхнівщині (1960), Збаращині (1965), Тербовельщині (1968), Бережанщині (1970), Тернопільщині (1970), Бучаччині (1972), Дрогобиччині (1973, 1978), Чортківській округі (1974), Станіславівщині (1975), Городенщині, (1978), Стрийщині (1980) та ін. регіонам.

На поч. 21 ст. визначним явищем масової к-ри стають віртуальні щоденники on-line у мережі Інтернет — т. зв. блоги (англ. blog — мережевий журнал чи щоденник подій), які передбачають можливість інтерактивного спілкування з широкою аудиторією, зокрема коментування викладених подій звичайними читачами/користувачами. За різними, вельми приблизними підрахунками кількість укр. блогів чи електронних щоденників об'єднуються від 30 до 100 тис. Проте автори більшої частини блогів, як правило, припиняють їх вести після 3—4 місяців.

Лейтмотивом, яким зазвичай керуються автори М., є намір зафіксувати для нащадків свою участь в істор. подіях, зокрема обміркувати власне місце та роль, що найповніше виявляється на схилі життя тієї чи ін. особистості. Натомість нині побутують й інші, відмінні від традиційних міркувань, мотиви, зокрема такі, які скеровані на потреби в саморепрезентації особистості та продукуванні інформаційних приводів, у т. ч. скандальних чи сенсаційних.

М. вирізняються підвищеною суб'єктивізацією та ідеалізацією інформації, що пов'язана з особою мемуариста, а також містять унікальні інтимні та приватні відомості, які мають важливе значення для біоісторіографічних, персонологічних студій, просопографічних досліджень. Водночас М. як вид письмових джерел потребують ретельної джерелознавчої критики (встановлення

рівня достовірності інформації, повноти змісту, виокремлення авторських стереотипів та ін.), а також археогр. опрацювання, текстологічного й семантичного аналізу. Комплексне вивчення М. проводиться в межах спец. істор. дисципліни — мемуаристики.

Покажчики та довідники: *Пекарський П.* Русские мемуары XVIII в. «Современник», 1855, № 4—5, 8; *Геннади Г.* Записки (мемуары) русских людей: Библиографические указания. В кн.: Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете, кн. 4. М., 1861; *Мицлов С.Р.* Обзор записок, дневников, воспоминаний, писем и путешествий, относящихся к истории России и напечатанных на русском языке, вып. 1—5. Новгород, 1911—12; *Калинович І.* Українська мемуаристика 1914—1924 р.: Библиографічний реєстр. «Стара Україна» (Львів), 1924, кн. 9/10; *Maliszewski E.* Bibliografia pamiętników polskich i Polski dotyczących: Druki i rękopisy. Warszawa, 1928; *Войны русского народа 1558—1878 гг.:* Библиографический указатель воспоминаний, дневников и писем, вышедших до 1917 г. на русском языке. М., 1942; *Указатель воспоминаний, дневников и путевых записок XVIII—XIX вв. М., 1951; История советского общества в воспоминаниях современников, 1917—1957:* Аннотированный указатель мемуарной литературы, ч. 1—2. М., 1958—61; *Чайковский І.* Наша мемуаристика. Мюнхен, 1966; *Воспоминания и дневники XVIII—XX вв.:* Указатель рукописей. М., 1976; *История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях:* Аннотированный указатель книг и публикаций в журналах, т. 1—5. М., 1976—89; *Советское общество в воспоминаниях и дневниках:* Аннотированный библиографический указатель, т. 1. М., 1987.

Літ.: Мемуары, относящиеся к истории южной России, т. 1—2. К., 1890—96; *Чечулин Н.Д.* Мемуары, их значение и место в ряду исторических источников. СПб., 1891; *Черноморский М.Н.* Мемуары как исторический источник: Учебное пособие. М., 1959; *Кардин В.* Сегодня о вчерашнем: Мемуары и современность. М., 1961; *Деревина А.И.* О термине «мемуары» и классификации мемуарных источников. «Вопросы архивоведения», 1963, № 4; *Круус Х.Х.* Воспоминания — важный исторический источник. «История СССР», 1963, № 1; *Курносков А.А.* Приемы внутренней критики мемуаров. В кн.: *Источниковедение: Теоретические и методические проблемы.* М., 1969; *Санцевич А.В.* Спогади як джерело з історії Української РСР (1946—1971 рр.). «Архіви України», 1972, № 1; *Житомирская С.В.* Вопросы научного описания рукописных мемуарных источников. В кн.:

Археографический ежегодник 1976. М., 1977; *Мыцк Ю.А.* Записки иностранцев как источник по истории Украины (вторая половина XVI — середина XVII в.). Днепропетровск, 1981; *Його ж.* Записки иностранцев как источник по истории Освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг., ч. 1: Немецкие и австрийские источники. Днепропетровск, 1985; *Дашкевич Я.Р.* Східне Поділля Кармалюкових часів очима мандрівників. В кн.: Тези доповідей Четвертої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції (4 вересня 1986 р.). Вінниця, 1986; *Його ж.* Подільське селянство в подорожніх мемуарах кінця XVIII — першої половини XIX ст. В кн.: Тези доповідей наукової конференції «Народний герой Устим Кармалюк» (до 200-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський, 1987; *Степанков В.С.* Мемуари про визвольну війну українського народу 1648—1654 рр. В кн.: Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. К., 1988; Самі про себе: Автобіографії видатних українців XIX-го століття. Нью-Йорк, 1989; *Головина Т.И.* Мемуари как источник культурологического исследования: Дис. ... канд. культурологических наук. СПб., 1998; *Langford R., West-Pavlov R.* Marginal voices, marginal forms: diaries in European literature and history. Amsterdam—Atlanta, 1999; *Verigo I.M.* Літературні мемуари 20—30-х рр. XX століття: Принципи художньої організації матеріалу: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 2003; Автобіографическая практика в России и во Франции. М., 2006; *Михеев М.Ю.* Дневник как эго-текст (Россия, XIX—XX). М., 2007.

О.В. Ясь.

МЕМУАРИСТИКА (від франц. *mémoires* — спогади) — 1) різновид документальної літератури або літ. жанр, який містить публіцистичний чи хронікальний виклад учасника суспільно-політ., громад., літ., мистецького, військ. чи повсякденного життя про події, особистості, процеси, явища та ін., сучасником яких він був, або їхній переказ на основі відомостей, одержаних від очевидців та ін. осіб (див. *Мемуари*); 2) спеціальна історична дисципліна (галузь), яка вивчає мемуари як комплекс джерел історичних, зокрема евристичний пошук, класифікацію та методологічні засади публікації споминів, вірогідність та репрезентативність поданої в них інформації, техніку й методику її верифікації, використання в істор. реконструкціях і інтерпретаціях тощо.

Первісно М. сприймалася як певний масив літератури, який розглядали в загальному чи груповому контекстах завдяки спільному досвіду мемуаристів (службовому, військовому), себто середовищу їхнього побутування, типовим сюжетним лініям, рефлексіям тощо. Поступово усвідомлення мемуарів як певного соціокультурного явища й інтелектуального продукту привело до становлення, власне, М. як наукової дисципліни. Вважають, що інституціоналізація М. відбулася протягом 2-ї пол. 19 — поч. 20 ст., коли були вироблені мірила вартості, критики, класифікації й верифікації мемуарів, а також відповідні приписи камеральної й едіційної археографії щодо їхнього вивчення та публікації.

Від етапу формування М. як дисципліни засадною проблемою у вивченні мемуарів є чітке розрізнення між «достовірним» та «вигаданим», суб'єктивним і об'єктивним, приватним і публічним, професійним та буденним, одиничним і загальним, своїм та чужим, зовнішнім і внутрішнім у викладі мемуариста, зокрема проникнення до психології його творчості тощо.

За рад. доби побутувало 2 підходи до історико-джерелознавчого вивчення М.: 1) утилітарно-прагматичний, який розглядав мемуари виключно як носії певної інформації; 2) комплексний, який був скерований на вивчення власної історії спогадів як пам'яток сусп. думки в контексті соціокульт. та соціально-психологічного середовища їхнього створення. Останній підхід поширився на теренах рад. соціогуманітаристики впродовж 1960—70-х рр.

Традиційні процедури та методи М. передбачають з'ясування авторства чи атрибуцію відповідного джерела (походження, час та місце творення), окреслення світосприйняття та поглядів мемуариста, рівня наближеності до описуваних подій (відомості з «перших» чи «других» рук), ступеня компетентності й логічності суджень, спостережень, коментарів та узагальнень, осягнення психологічного забарвлення вражень й авторської експресії, спонукальних мотивів мемуарної

творчості, вивчення архітектоніки, видової, жанрової та стилістичної належності твору, текстологічного і компаративного аналізу тексту, виокремлення певних смислових фрагментів, осмислення інформаційного потенціалу, рівня достовірності, зокрема вирізнення кола доступних джерел тощо.

У сучасній історичній науці мемуари вивчаються з методологічної перспективи в межах дихотомічної проблематики «образ свого» — «образ іншого», а також з обсягу проблем ментальностей, етнічних та соціальних стереотипів, міфів, семантичного, етнопсихологічного та етносоціологічного аналізу, формацій історії пам'яті тощо. Зокрема, застосовуються спец. методики для вилучення суб'єктивних суджень чи ціннісних настанов, які зумовлені становими, расовими, реліг., етнічними, авто- та гетеростереотипами, впроваджуються новітні верифікаційні процедури та ін. Заразом аналізується жанрова та стильова природа мемуарів, зокрема, спомини вивчаються як своєрідний метатекст к-ри, мета-жанр соціогуманітаристики чи его-текст конкретної особистості тощо.

Нині проблеми української М. розробляє чимало вчених, зокрема С. Білокінь, І. Войцехівська, Я. Дашкевич, С. Макаруч, А. Малик, Н. Миронець, Р. Пиріг, Г. Стрельський, М. Федунь та ряд ін.

Вважають, що первісні витюки укр. М. як жанру сягають ще часів *Київської Русі*. Укр. М. козацько-гетьман. доби (16 — серед. 18 ст.) як масив літератури представлена численними творами, в яких висвітлюються військово-політ. події, становище окремих *станів*, торг. та госп. взаємини, церк. справи, паломництва до святих місць і подорожі до ін. країн, особисті військ. пригоди мемуаристів та ін. Тоді ж формуються загальні церковні та світські канони М., зокрема автобіографічні мотиви, калейдоскопічна рефлексія подій, очевидцем і учасником яких був мемуарист тощо. Їстотно розширюється соціальне представництво авторів тогочасних споминів та діаріюшів: церк. ієрархи, воєначальники, дипломати, міщани,